

Törvényen kívül?

Galgóczi Erzsébet kisregénye

1 Magyar Narancs, 2007. szeptember 6., 24–25.

2 In: Kisantal Tamás – Menyhért Anna (szerk.): *Művészet és hatalom. A Kádár-korszak művészete.* JAK-L'Harmattan, Budapest, 2005.

Galgóczi Erzsébet (1930–1989) életművének kánonhoz viszonyuló pozícióját figyelembe véve, a magyar irodalom centrumából – ahol oly sokáig megingathatatlan helye volt – ma már inkább annak peremvidékére sodródik. A Galgóczi-szövegeknek, bár megérték az újfajta olvasói és kritikai igények kielégítésére, mégsem történt meg a feminista, koloniális értelmezési stratégiákat követő újraolvasása. A szövegek elemzésénél pedig a velük nagyjából egyidős recepció kritikai-realista olvasatai, szövegmagyarázatai dominálnak, valamint a képviseleti elv és a közösség sorsáért való szerepvállalás lehetőségei. Néhány kortárs irodalomteoretikus felhívta a figyelmet a Galgóczi-szövegekben rejlő lehetőségre (Kiss Noémi: *Írói példakép. Anyakép? – Galgóczi Erzsébetről*,¹ Szolláth Dávid: *Galgóczi Erzsébet szerepdilemmá?*), de a kísérlet ellenére még mindig úgy tűnik, hogy a Galgóczi-recepció üres helyekkel van tele. Tanulmányomban az 1980-ban íródott *Törvényen belül* című kisregény feminista, valamint pszichoanalitikus szempontokat előtérbe hozó értelmezésére teszek kísérletet, miután a történet kulcsfontosságú problémái közé a politikai hatalmi pozíciók mellett a szexus hatalmi pozíciói, a nőiség, női szexualitás, a másik, vágy, törvény és hatalom tartoznak. A kisregény a többszörösen meghasadt (női) kisebbségi pozíciók konstruálódása, a másság kérdésének tematizálása által olyan marginális nézőpontokat aknáz ki, amelyek párbeszédbe lépnek a fenti posztmodern elméleti iskolák diskurzusaival, ugyanakkor a szöveg megszólaltatja a kisebbségi identitás hatalmi pozíciók és vágy felőli vizsgálatát is.

A politikai hatalommal szemben állást foglaló regény meglehetősen ambivalens fogadtatásban részesült, az olvasók és a kritika nem tudott mit kezdeni a regénnyel, hiszen tematikáját tekintve a nemi szerepek, a homoszexualitás, a lesbikusság, a nőiség, a test, a szexualitás kérdéseit járta körbe meglehetősen explicit módon. A kisregény primer, elsősorban politikai-ideologikus olvasata került a szöveg recepciójának fókuszpontjába: a törvénnyel megalkudni nem akarás, a politikai értelemben vett „mátság” elvonta a figyelmet a politikai sík mögött húzódó nemi narratíváról.

A *Törvényen belül* c. kisregény középpontjában a titok és rejtvénytudás áll: Szalánczky Éva titokzatos életének és halála körülményeinek feltárását követhetjük nyomon. A történet keretét egy rejtélyes üzenet képezi, amely a regény elején és végén is felbukkan: az

illegális határátlépési kísérlet közben agyonlőtt Szalánczky Éva zsebében egy papirost találnak, a következő írással: „Mohács, 1959. szeptember 8. Elfogyott minden magyarázat. Az ember fölmetszi ereit, aztán majd jön valaki, és megmagyarazza.” (125.) Az olvasó a regény közvetlen főszereplőjével, Marosi Jánossal nyomozni kezd, és mindketten kísérletet tesznek Éva életének és történetének rekonstrukciójára.

A regény az 1950-es évek Magyarországnak forrongó politikai légkörében játszódik. Szalánczky Évát és értelmiségi barátait az 56 utáni politikai rendszer mellőzi. (Legtöbbjük azonban vagy börtönben ül, vagy disszidált.) Éva több próbálkozás után az Igazság című lapnál helyezkedik el, ahol leginkább tényfeltáró (és éles politikai kritikájuk miatt közölhetetlen) riportjai őszintesége miatt kerül összetűzésbe feletteseivel. Éva mindeközben beleszeret kolléganőjébe, Kismányoki Líviába, és pengeélen táncoló szerelemharc veszi kezdetét kettőjük között. Lívia labilis személyiség, sem anyaként, sem feleségként, sem szeretőként nem tud kiteljesedni, nemi identitása nem tud azonosulni sem a leszbikus, sem a heteroszexuális nemi orientációval. A kudarcba fulladt szerelmi kaland tragikusan végződik: Éva próbál megszökni az országból, de a határőrök lelövik, Lívia pedig agresszív férje áldozatául esik. A férfi féltékenységében rálő feleségére, aki valószínűleg egész hátralevő életét ágyhoz kötve tölti.

A szövegben két narratív sík dominál: az elsődleges narráció a történet egyes szám harmadik személyű, korlátozott tudású narrátoraé, aki szenvtelen nézőpontból tekint a történetre, nem értékkel, nem kommentál, csak továbbadja meglehetősen hiányos ismereteit. A másodlagos narráció alapjául Éva jegyzetei, naplóbejegyzései szolgálnak. Az utóbbi érzelmekkel, szubjektív reflexiókkal van terhelve, amely bár részben kiegészíti a történetet, mégsem teszi azt teljessé. A szöveget narratív hiány járja át: a történet egy mintaolvasót feltételez, aki felismeri, hogy a háttérnarratíva a kultúra elhallgatott helyeire mutat rá. Az elhallgatott részek, ki nem mondható dolgok, az üres helyek kitöltése pedig olyan előzetes tudást, olvasói tapasztalatot feltételez, amely ösztönösen világít rá a történet rejtett összefüggéseire, így a fabula csak a vajt fülű olvasó számára lesz teljes. A szöveggel való együttműködés aktív olvasói magatartást kíván, a szöveg kommunikációja nem zökkenőmentes, mivel artikulációját a szigorú, politikai, maskulin tekintet teszi lehetetlenné. A test politikája, valamint a politikai ideológia uralja a diskurzust, ebben a kontextusban pedig a szöveg kommunikációja kudarcra van ítélve: a nemi szerepek artikulációja ellenőrzött, a test kreatív (szövegalkotó) ereje is erősen korlátozott, hiszen Éva nem tud a társadalom által kiszabott identitáspozíciókban kiteljesedni. Így a nyelvi kreativitás nem az ösztönökből táplálkozik, nőiségének nyelvi rögzítettsége ugyanis politikai-ideológia normák, valamint heteroszexuális normák falaiba ütközik. A nemi identitás a diskurzus produkciója, Éva esetében a biológiailag determinált nem (sex) és a nemi identitás (gender) konfrontálódik. Éva női identitása (amely egy instabil szubjektum tartozéka, feminin,

3 Benyovszky Krisztián szerint „Móricz zavarba ejtő nyíltsággal beszél a női szexualitás olyan megnyilvánulási formáiról és azok lélektani mozgatórugóiról, amire igazán nincs példa az erotikus tapasztalatok kendőzetlen tematizálásában felettébb szegényes magyar irodalomban.” *Némi nemi bizonytalanság – Női és férfi szerepek inverziója Móricz Zsigmond Árvalányok című kisregényében.* Opus, 2010/2., 29.

ugyanakkor maskulin identitásjegyek ötvözete) többszörösen meg-
hasad, az így konstituálódó kisebbségi pozíciók által (nemi orientá-
ció, politikai ellenzékiesség, társadalmi helyzet) törvényen kívülivé
válik. Elvei nem egyeztethetőek össze a párt ideologikus sémáival,
letűnt korok hőseire emlékeztet, az aszimmetrikus hatalmi viszonyok
másikja, aki a társadalom perifériájára szorul. Köztes térben mozog, a
köztes térnek pedig szimbolikus jelentősége van a feminista diskur-
zusban: a Másik élettere, akinek szubverzív identitása a szabályok
megszegésével hozható összefüggésbe. A „normától” eltérő viselke-
dés stigmatizálttá teszi a szimbolikus Másikat: „Eretnek vagyok a
teremtésben” (232.) – mondja Éva. A bináris oppozíciók végig meg-
határozó elemei a szövegnek, a regény az ellentétpárok jelentés-
konstruáló szerepére épül: kollektivitás–individuum, heteroszexuali-
tás–homoszexualitás, kint–bent, objektív–szubjektív (az utóbbi két
ellentétpár leginkább a narráció szintjén mutatkozik).

A Galgóczi-kisregényről – bár közhelyesnek tűnik – bátran kijelent-
hetjük, megelőzte korát, több értelemben is úttörő alkotásnak bizo-
nyul a magyar irodalomban. Homoerotikus utalásokat nagyfokú óva-
tossággal már néhány korábbi szöveg is sejtet – Móricz Zsigmond:
Árvalányok,³ Kaffka Margit: *Hangyaboly* –, de egyértelműen Galgóczi
kisregénye tárgyalja legexplicitebben módon a homoszexualitást.
Galgóczi zseniálisan építi fel a szöveget: a homoerotikus szerelmi
kalandot, Éva lesbikusságáról áruklódó jelzéseket fokozatosan ada-
golja az olvasónak. Eleinte semmi nem utal arra, hogy a történetben
kibontakozó szerelmi szál azonos neműek között fonódik, és mivel
olvasmányélményeink által a heteroszexuális normán szocializálód-
tunk, az a szerelmi történet, amely csak az egyik fél kilétét ismerteti,
előfeltételezi a másik, ismeretlen fél ellentétes neműségét. Amint
egyre mélyebbre ásunk a történetben, a vájt fülű olvasó fokozatosan
letér a heteroszexuális olvasat kitaposott ösvényéről. A regény egyik
legprecízebben kidolgozott jelenete az Éva és Lívia között lejátszódó
erotikus játék. Mikor Éva a naplójában az érzelmi életéről számol be,
a helyettesítés gesztusával él, és Líviát csak Ő.-nek nevezi (az ellen-
őrző tekintet még a legintimebb szférákban, Éva naplójegyzeteiben is
jelen van). A történet vájt fülű olvasója Éva szerelmi beszámolójánál
már kezd kételkedni az „Ő.” maskulinitásában. Hiszen amennyiben
a szerelmi kaland a heteroszexuális normához idomul, a nemi szere-
pek erős szubverzivitásával néz szembe az olvasó: Éva száját négy-
szer hagyja el a szexuális felhívásként értelmezhető „Gyere el hoz-
zám” fordulat, majd az áruklódó utalások: „nem csinállok többet, mint
amit te akarsz”, később az „én nem tudlak megerőszakolni” (161.)
kijelentés. Az „Ő.” biológiai nemének egyértelmű azonosítását a pár
igazoltatását végző rendőr teszi meg: „*Maga férjes asszony. Mért
keveredik ilyen helyzetbe?*” (162.) A *homoszexualitás* kifejezés *ilyen,*
az, akkor jellegű névmásokkal való helyettesítése jelzésértékű, hiszen
a környezet „*bűnként*”, „*betegségeként*”, „*a tökéletlenség*” bizonyíté-
kaként kezeli a lesbikusságot. A homoszexualitást bűnnek tartó sze-

xista társadalom freudista szócsöve Blindics, akinek értelmezése szerint a női nemi ösztönöket és vágyakat a férfival való azonosulás vágya mozgatja, ezáltal a feminin létezés a patriarchátushoz viszonyuló pozícióban az alsóbbrendűség mezejében körvonalazódik: Éva tudat alatti lázadásába vajon nem fér-e bele az is, hogy nem nő akart lenni, hanem férfi? (231.) Blindics tisztában van Éva lesbikusságával, de meglehetősen rosszul értelmezi a nemi identitásnak ezt a formáját: „a homoszexualitás az emberek nagyobb részében különféle devianciával párosul. Sokkal több közöttük az alkoholista, a moral insanity, a kitartottságra, a zsarolásra hajlamos, a sikkasztó, a prostituált, a pszichopata, a neurotikus, az önsorsrontó és még folytathatnám, mint az úgynevezett normális emberek között. Kis túlzással, de talán úgy is mondhatnám, ez egy sajátos alvilág.” (233.) Blindics olvasatában Éva egy lecsupaszított, tárgyias lény, a pszichoanalízis statikus alanya.

A szubjektum homogenitásába és a történet elbeszélhetőségébe vetett hit folyamatosan meginog: a szociális és politikai valóságok szubjektumformáló hatásai heterogén szubjektumokat hoznak létre. Éva alakját, mivel csak közvetetten van jelen a történetben, mások által teremtett diskurzusok (de)konstruálják, Éva a szereplők visszaemlékezéseinek produkciója, másrészt megismeréséhez személyes naplóbejegyzései szolgálnak adalékkul. De vajon a visszaemlékezéseket, a benyomásokat valós élmények hozzák létre? Az emlékezés problémás, hiszen a szubjektív élmények torzítják, elködösítik a valóságot, így az olvasó nem bízhat feltétel nélkül a hallottakban. A regényben arra is találunk példát, hogy egy-egy szereplő másként emlékezik a múltban lejátszódó eseményekre.

A törvény állandó visszatérő motívuma a történetnek, elsősorban a törvényszerűség metonimikus ok-okozati láncolatai igazolódnak be a főhősnő esetében. Éva élete negatív karriertörténet, a világba vetett hit és bizalom fokozatos elvesztésének, a társadalom nem kívánt egyedévé válásának, marginális pozícióba való sodródásának története. A negatív történelmi determinizmus jegyében születnek Éva önreflexív vizsgálódásai: „Nem születtem győztesnek. Nem születtem vesztesnek sem. Áldozatnak születtem.” (143.) A főhősnőnek esélye sincs a túlélésre, az út a pusztulásba pedig több síkon is jelen van. A saját magáról alkotott beszéd képtelensége pusztuláshoz, önmegsemmisítéshez vezet. Mivel a homoerotikus ösztönökből artikulálódott és az ideológia alól felszabadított nyelv Éva számára nem elsajátítható, identitása a maszkulin, heteroszexuális tekintet fókuszában nem tud kiteljesedni. Az egyedüli élhető élettér Éva számára az írás élettere, de mivel írásai provokatívak és támadják a totalitárius rendszert, azok egytől-egyik közölhetetlenek, így Éva kettős önmegsemmisítés alanyává válik, mind az autonóm nyelvi produkció, mind az írás önmegvalósító erejének elvesztése által.

Nem Éva a regény egyetlen olyan női szereplője, akinek esetében az olvasó az identitásvesztés problémájával szembesül; Kismányoki Livia, aki folyamatosan belebukik női szerepeibe (anya, feleség,

femme fatale, frigid nő), sem létezik autonóm szubjektumként, csak agresszív férjéhez viszonyuló pozíciójában. A társadalmi berendezkedés patriarchális függőségi viszonyokra épül, a nő identitása elveszíti önmagához viszonyuló szilárdságát: Livia a kórházi kartonlapon megszűnik önálló autoritással rendelkező nőként létezni, hiszen azon csak Horváth Ödönként tartják számon.

A kisregény értelmezésében a határ, a törvény és a hatalom triumvirátusa is kulcsszereplőként funkcionál, Szalánczky Éva határsértő, törvényen kívüli, a hatalommal nem megalkuvó. A határátlépés több síkon van jelen a szövegben. A történet is ezzel indít, egy lányt lelőnek a határon, miközben illegális határátlépést követ el. A határátlépés pillanatában az idő síkjai is érintkeznek egymással: a maga mögött hagyott múlt és az új térben elképzelt jövő határai is egymásba fonódnak. A határátlépés a történetben ugyanakkor szimbolikus aktus: a nemiséggel bíró női test határsértőként olyan nemi identitásban próbál kiteljesedni, ami a „szokásostól eltérő nemi gyakorlat”. (232.) A „szexuális normák” határait átlépő Éva alakjában van valami veleszületett tragikus diszharmónia, dekadens személyisége mintegy előre utal tragikus sorsának bevégeztére.

A *törvény és a hatalom* Galgóczinál állandó visszatérő motívum, a törvény szó az elemzett kisregényen kívül a *Kinek a törvénye?* című kisregényben is explicit van jelen, illetve olyan további Galgóczi-művek címe is a törvényre asszociál, mint *A közös bűn*, *Bizonyíték nincs*, *A főügyész felesége*. A *Törvényen belül* külső és belső törvényei állandóan konfrontálódnak, és belülről szétmarják Évát. A törvény szóval többször is találkozhatunk a regényben, aminek Éva egyetemi jegyzeteiben is kitüntetett figyelmet szentel. Éva olvasatában a törvény mindenütt jelen van: a szerelemben („mert úgy, ahogy én szerettelek, szeretni nem szabad”), a családban, a munkahelyen, a barátságban, és mivel nem találja a helyét a törvényen belül, inkább vállalja a kívülálló, a másik, a törvényen kívüli pozícióját.

A *Törvényen belül* c. kisregény a heterogén, kisebbségi pozíciók által kódolt női identitásformák lezárhatatlanságát hozza játékba egy olyan ideologikus társadalmi rendszerben, amely ellehetetleníti a normától való eltérés jegyében artikulálódott szubjektum identitáskonstrukcióit. A szöveg rámutat arra, milyen lehetőségeket rejt magában a nemi identitás és az abból fakadó megkülönböztettség, hogyan ábrázolható a női tapasztalat és önazonosság a szociális és politikai valóságok által formált kisebbségi pozíciókban, valamint milyen értelmezési kódokat rejtenek magukban a patriarchátus szimbolikus rendjét felforgató és a heteroszexuális olvasatokat felülíró női írások.